

Ebû Hanîfe -Doğruyu Arayanların Önderi-

“Evkuran, Mehmet. Ebû Hanîfe: Doğruyu Arayanların Önderi. İstanbul: Bir Yayıncılık, 2021, 111 s.”

Fatıma Nur DEMİR

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara/Türkiye

PhD Student, Ankara University, Faculty of Theology, Ankara/Türkiye

nurfatma67@gmail.com | orcid.org/0000-0002-5620-9597 | ror.org/01wntqw50

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Kitap Kitiği Book Review

Geliş Tarihi Date Recieved

15 Ekim 2021 15 October 2021

Kabul Tarihi Date Accepted

27 Aralık 2021 27 December 2021

Yayın Tarihi Date Published

31 Aralık 2021 31 December 2021

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Fatıma Nur DEMİR).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Fatıma Nur Demir).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Öz

Bu çalışmada, *Ebû Hanîfe -Doğruyu Arayanların Önderi-* başlıklı kitabın incelemesi yapılmaktadır. Eser, örnek şahsiyet Ebû Hanîfe'nin hayatı ve görüşlerini konu edinmektedir. Genel okuyucu kitlesine hitap eden çalışmada akademik üslup yerine didaktik bir üslup benimsenmiştir. Müslümanların yaşadıkları kimlik ve değer krizlerini aşmak için İslam'ın özgün yorumlarından olan Ehl-i Re'y ekolünün önde gelen siması olarak Ebû Hanîfe'nin anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Konuyla ilgili sayısız çalışma bulunmasının yanı sıra bu eser, Ebû Hanîfe'nin hayatı, kişiliği ve düşüncelerinin oldukça geniş bir kitleye ulaşmasını hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Ebû Hanîfe, Müslüman, Medeniyet, Kimlik, Değer.

Abstract

In this review, the book titled *Ebû Hanîfe -Doğruyu Arayanların Önderi-* is examined. The book deals with the life and views of the exemplary figure, Abû Hanîfa. The book, which appeals to be written for a general audience, has adopted a didactic style instead of an academic style. In order to overcome the identity and value crises experienced by Muslims, it is of great importance to understand Abû Hanîfa as the leading figure of *ahl al-ra'y* (the school of opinion), which is one of the original interpretations of Islam. In addition to the numerous studies on the subject, this work aims to reach a broad audience of Abû Hanîfa's life, personality, and thoughts.

Keywords: Kalam, Abû Hanîfa, Muslim, Civilization, Identity, Value.

Tarih boyunca bütün toplumlar değişim ve dönüşümlerden halî olmamıştır. Toplumsal değişimler beraberinde birçok yenilik ve avantaj sunmasına karşın çeşitli problemleri de beraberinde getirmiştir.¹ Modern dönemlerde ise bu değişim ve dönüşümler oldukça hızlı bir şekilde yaşanmaya başlamıştır. Modern dönemlerde yaşanan bu hızlı toplumsal dönüşümler insanların, geçmişle olan bağlarını zayıflatmakla kalmayıp aynı zamanda geleceğe karşı büyük bir belirsizlik içerisinde olmalarına da neden olmaktadır. Tüm dünyanın etkisi altında olduğu bu tür krizlerin İslam coğrafyasında daha belirgin olarak hissedildiğini söylemek mümkündür. Özellikle siyasal ve din eksenli ayrışmaların öne çıktığı İslam coğrafyasında yaşanan sıkıntıların temelinde yatan sebeplerden birisi ise Müslümanların kendi kültür ve medeniyetlerinden uzaklaşmış olmalarıdır. Özellikle dijital olarak niteleyebileceğimiz bu çağda küresel kültürlerin kuşatıcılığı ve bilgi kirliliği insanların kimlik bilinçlerini zedelemekte ve milli-manevi kültürleri ile olan bağlarını kopararak bir tür medeniyet krizi yaşamalarına sebep olmaktadır.²

Mehmet Evkuran tarafından kaleme alınmış olan *Ebû Hanîfe -Doğuyu Arayanların Önderi-* isimli eser ise insanın gittikçe içine sürüklendiği anlam krizinden kurtulması için kendi tarihi ve kültürünün öne çıkan simgeleri, modelleri ve şahsiyetlerinin tanınması ve bu sayede geçmişten güç alarak geleceği inşa etmenin daha doğru olacağı fikrinden hareketle Müslüman dünyanın düşünce ve kimlik krizinden çıkması için yol gösterici şahsiyetlerden biri olan Ebû Hanîfe'nin tanıtılması amacıyla kaleme alınmıştır. Erken bir dönemde yaşamış olmasına rağmen İslam toplumunun dinamiklerinin farkında olması, görüşlerinin insanı ve toplumun yararını esas alması, akıl-nakil dengesini sağlam temeller üzerine kurmuş olmasından dolayı Ebû Hanîfe ve onun sisteminin anlaşılması günümüz Müslümanları için oldukça önemlidir. Ebû Hanîfe, metodu ve görüşleriyle insanlar arasında ayrışma, nefret ve toplumda kaos ortamlarının oluşmasına karşın birlik-beraberlik duygusuna önem vermiş, ilkeli bir yaşamın kapısını aralamıştır. Bugün özelde Müslüman coğrafyada genelde ise bütün dünyada en çok ihtiyaç duyulan şey ise tam olarak böyle bir ortamdır.

Bu noktada önemli bir yerde duran eser üç bölüm, sonuç ve ek olmak üzere beş kısım halinde kaleme alınmıştır. Birinci bölümde Ebû Hanîfe'nin tarihsel kişiliği hakkında bilgiler verilmiştir. Ebû Hanîfe, ticaretle meşgul olan bir aileye mensup olmakla birlikte yazarın ifadesiyle "ilim aşığı" bir şahsiyettir (s. 55). Ebû Hanîfe'nin çok yönlü ve akılcı tutumu benimseyen bir ilim adamı olmasında doğup yetiştiği coğrafyanın etkisi yadsınamaz. O, sosyal çeşitliliğin bulunduğu zengin ilim ortamına sahip bir bölge olan Kûfe'de yetişmiştir.³ Bu nedenle de farklı ilim adamları ve ders halkalarından tecrübeler edinmiştir. Ancak eserde onun en çok etkilendiği isim olarak Hammâd b. Ebû Süleyman'a⁴ değinilmiştir. Eserin bu bölümünde Ebû Hanîfe'nin hocaları, öğrencileri ve ona nispet edilen eserlere yer verilmiştir. Ayrıca ilim ve ilmî çalışmanın özgür ortamlarda ilerleyip

¹ Recep Şentürk, *Yeni Din Sosyolojileri* (İstanbul: İz yayıncılık, 2017), 31.

² Recep Şentürk, *Açık Medeniyet* (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 45-47.

³ Kûfe hakkında geniş bilgi için bk. Casim Avcı, "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Aralık 2021).

⁴ Hammâd b. Ebû Süleyman hakkında bilgi için bk. M. Özgü Aras, "Hammâd b. Ebû Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 6 Aralık 2021)

gelişeceğinden söz eden yazar, Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönem ve coğrafyanın bu açıdan önemine vurgu yapmış ve günümüzde bu ortamlara duyulan ihtiyaca işaret etmiştir (s. 17).⁵

Yazara göre ailesinin ticaretle uğraşması Ebû Hanîfe'nin, gündelik hayatta karşılaşılan problemlere karşı tecrübeler edinmesine, yaşadığı dönem ve coğrafyayı doğru tahlil etmesine büyük fayda sağlamıştır. Onun pratik hayatla iç içe bulunmasının ilim insanı kişiliğine özellikle de fıkıh alanındaki başarısına büyük etkisi olmuştur. Yazara göre Ebû Hanîfe bu sayede gerçekçi/empatik yaklaşıma sahip olmuş, "muhalif" ve özgün düşünce çizgisini korumuştur (s. 18). Bir hukukçu olarak bilinen Ebû Hanîfe, kelim ve akaide yoğun ilgisi sonrası mesaisinin çoğunu fıkıh ilmine ayırmasından dolayı ilmî disiplinlerin teşekkülünden sonra bilhassa Ehl-i Hadîs ekolü tarafından kelim karşıtı bir tavır sergilemekle itham edilmişse de yazar bu görüşe karşı çıkmıştır. Çünkü o, sadece İslam fıkıhında değil aynı zamanda itikat alanında da oldukça güçlü birikime sahip bir şahsiyettir.⁶ Yazara göre kelim ilmini *Fıkhu'l-Ekber* olarak niteleyen Ebû Hanîfe'yi, kelim karşıtı olarak göstermek gerçeği yansıtmamaktadır. Yazar, Ebû Hanîfe'nin fıkhıhtaki ve siyasetteki özgünlüğünün, güçlü bir Kelim arka planına sahip olmasına bağlamaktadır (s. 22).⁷

Kelamî tartışmalara en uygun zemini teşkil eden Ehl-i Re'y ekolünün⁸ üstadı kabul edilen Ebu Hanife, hocasının vefatı üzerine onun yerine geçmiş ve derslere devam etmiştir. Çeşitli bölgelerden binlerce öğrenci yetiştiren Ebû Hanîfe, henüz hayattayken adından sıkça bahsedilen ve övgülere mazhar olan bir alim olmuştur. Ancak şöhretin beraberinde getirdiği birtakım dezavantajlar ile yüzleşmekten ise ne yazık ki kurtulamamıştır. Ehl-i Hadîs⁹ tarafından acımasız eleştirilere maruz kalan Ebû Hanîfe, siyasete karşı mesafeli duruşunun bedelini de ödemiştir (s. 19-20). Yazar, bu bölümün sonunda Ebû Hanîfe'nin öğrenci yetiştirmesine ve bildiklerini öğretme konusundaki sorumluluk hissine dayanarak onun sivil bir akademi kurduğunu da belirtmiştir (s. 21).

Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemin özelliklerine yer verilen ikinci bölümde ise stratejik öneme sahip Kûfe ve dönemin diğer özelliklerine değinilmiştir. Kûfe, Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemde ilmî, kültürel ve siyasî açıdan çeşitlilik ve zenginlik arz etmektedir. Siyasî-itikadî oluşumların bir arada ve etkileşim halinde bulunduğu Kûfe'de dünyaya gelmiş olmak Ebû Hanîfe'nin ilmî birikimine birçok katkı sunmuştur. Bilinmektedir ki hiçbir alim ve hiçbir düşünce, içinde yaşadığı çağ ve ortamın koşullarından bağımsız olarak anlaşılabilir. Bu nedenle Ebû Hanîfe'nin ilmî birikiminin oluşmasında bulunduğu ortamın etkisi oldukça önemlidir. Yazar, bu gerekçeyle Ebû Hanîfe'nin düşünce sisteminin şekillenmesinin arka planındaki vakıalara bu bölümde yer vermiştir. Yazara

⁵ Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemin özellikleri hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kûfe'nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Alim: İmam Azam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 33-47.

⁶ Ebû Hanîfe'nin Hanefi Kelim ekolü üzerindeki etkisi ve konumu için bk. Ulrich Rudolph, "Hanefi Kelâm Geleneği ve Mâtürîdîlik", çev. Ulvi Murat Kılavuz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, ed. Sabine Schmidtke (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 379-397.

⁷ Ebû Hanîfe'nin kelim alanındaki konumuna dair geniş bilgi için bk. İlyas Çelebi, "Ebû Hanîfe'nin Kelamcılığı, İtikada Dair Risaleleri ve Bunların Otantik Olup Olmadıkları Meselesi", *İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi: Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri II* (Ekim 2005), 185-196.

⁸ Ehl-i Re'y ekolü için bk. M. Esat Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 6 Aralık 2021).

⁹ Ehl-i Hadîs ekolü hakkında bilgi için bk. Kadir Gürler, *Ehl-i Hadîs'in Düşünce Yapısı İlk Dönem Ehl-i Hadîs Örneği* (İstanbul: Emin Yayınları, 2007).

göre Ebû Hanîfe'yi ve bağlı bulunduğu Ehl-i Re'y geleneğini anlamak için öncelikle Ehl-i Hadîs geleneğinin anlaşılması gerekmektedir (s. 32-34).¹⁰ Ehl-i Hadîs geleneğinde nassların anlaşılmasında akla ve yoruma yer verilmezken Ehl-i Re'y geleneğinde nasslar yorumlanırken aklî istidlallere başvurma yöntemi kullanılmaktadır. Ayrıca her iki geleneğin hadislere yaklaşımı ve benimsedikleri yöntemler farklılık arz etmektedir.¹¹ Yazar, bu ekollerin arasındaki farklılıkları bu bağlamda değerlendirmiş ve ayrışmanın dine bağlılık noktasından ziyade dini anlama yöntemi farklılığından kaynaklandığını dile getirmiştir (s. 33). Yazara göre Peygamber (sav.) de vahiy ile bildirilmeyen konularda re'y ile içtihat etmiş ve ashabına bunu tavsiye etmiştir. Bu nedenle yazar, Ehl-i Re'y geleneğinin İslâmî dayanaklar açısından daha güçlü olduğunu düşünmektedir (s. 35).

Eserin üçüncü bölümünde, Ebû Hanîfe'nin toplumsal alanla doğrudan ya da dolaylı görüşlerine yer verilmiştir. Mârifetullah, Kur'an anlayışı, iman konusu, kader anlayışı, imamet görüşü, kadın hakları, gayri müslimlerle ilişkiler gibi konuların yanı sıra Ebû Hanîfe'nin hadislere yaklaşımı, fikhî metodu ve dini akılcılık gibi konulardaki sistematığının de bu bölümde ele alındığını görmekteyiz. Düşüncüyü, içtihadı ve tefekkürü esas alan Ebû Hanîfe, İslam toplumunun sorunlarının farkında olan biri olarak değişimlere yön verirken ve sorunlara çözüm ararken toplumun birliğini önceliklelemiştir. Makasidu'sh-Şerîa ile toplumun ihtiyaçlarını daima birlikte ele almıştır. Döneminde yaşanan büyük inanç tartışmaları ve sert ayrışmalar karşısında uzlaşmacı tutumunu korumuştur. Ebû Hanîfe, din teorisini temellendirirken aklî delillere yer vermiş ve insanın yaratılışına dair göndermeler yaparak din ile insan doğası arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Ebû Hanîfe'nin Kur'an anlayışına¹² değinen yazar, onun dinî konularda kuşatıcı bakış açısını benimsediğini ifade etmiş ve bu başlık altında Kur'an'ın, Arapça dışındaki dillerde okunmasını caiz kabul etmesi meselesine değinmiştir. Modern dönemde ibadetlerde Arapçadan başka bir dil kullanılması ile ilgili yaklaşımların Ebû Hanîfe'ye atıfta bulunularak kabul ettirilme çabasını eleştiren yazar, onun temel felsefesinin din ile insanlar arasındaki engel ve zorlukları kaldırmak olmasından hareketle namazın yaygınlaşması adına böyle bir görüşü kabul ettiğini öne sürmüştür (s. 48-49). Ancak siyasî çıkarlar ve dengelere değil toplumsal ve teolojik ilkelere göre hareket eden Ebû Hanîfe'den bu fetvayı alarak topluma dayatmak doğru değildir. Yazara göre bu şekilde yapılacak bir dayatma ise Ebû Hanîfe'nin de karşı çıkacağı bir tavidir (s. 49).¹³

Yazar tarafından ele alınan Ebû Hanîfe'nin bir başka görüşü ise iman tanımı ve iman-amel ayırımı konusundaki fikirleridir. Ebû Hanîfe'nin iman konusundaki yaklaşımı insanları dışlayıcı ve ayrıştırıcı tutumun aksine insanların kazanılması ilkesinden hareket ettiğini yansıtmaktadır. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin iman anlayışı, onun tekfir söylemini kabul etmediğini göstermektedir. İman ile amel arasındaki ilişkiyi açıklarken tekfirden uzak duran Ebû Hanîfe, meseleyi "günahkâr

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Yunus Apaydın, "Bir Muhafazakar Reycilik Teorisini: Ebu Hanife", *İslami Araştırmalar* XV/1-2 (2002), 143-147.

¹¹ Ehl-i Hadîs'in yöntemi hakkında bk. Kadir Gürler " Ekolleşme Sürecinde Ehl-i Hadîs'in Dini Anlam(landırma) Yöntemi", *Dini Araştırmalar*, VIII/24 (2006) 27-58.

¹² Ebû Hanîfe'nin Kur'an anlayışı hakkında bilgi için bk. Fatih Tok, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Kur'an Anlayışı* (İstanbul: Kuramer, 2017). 7-317.

¹³ Ebu Hanîfe'nin ana dilde ibadet içtihadının Hanefî geleneğe yansımaları hakkında detaylı bilgi için bk. Kaşif Hamdi Okur, "Ebu Hanife ve Ana Dilde İbadet", *İslami Araştırmalar*, XV/1-2 (2002), 83-90.

mümin” kavramı üzerinden değerlendirmiştir.¹⁴ Onun iman-amel ayrımını kabul etmesi bazı çevreler tarafından Mürciî olarak nitelenmesine sebep olmuştur.¹⁵ Yazar, tarihte birbirinden etkilenmeden özgünlüğünü koruyan (saf mezhep) bir mezhebin bulunmadığını bu nedenle Ebû Hanîfe’nin, Mürcie’ye¹⁶ ait birkaç görüşü benimsemiş olmasının Mürciî olarak nitelenmesi için yeterli olmadığını dile getirmiştir (s. 69-70). Kader ve insanın özgürlüğü meselesinde ise Ebû Hanîfe, cebrî ve kaderî söylemlerin aksine Sünnî paradigma açısından ılımlı ve mutedil bir görüş ortaya koymuştur. O, kader anlayışında hem Allah’ın insanlar üzerindeki otoritesine hem de insanların özgür iradesine yer açacak bir görüşü savunmuştur.

Ebû Hanîfe’nin siyasî konulardaki yaklaşımı da insanın özgür iradesine vurgu içermektedir. Ebû Hanîfe, Emevilerin yıkılışı ile Abbasilerin kuruluşuna ve siyasî meselelerin topluma zarar verdiği süreçlere tanık olmuştur.¹⁷ Fakat o, her dönemde net bir tavır ve duruş sergilemiştir. Her ne kadar Şîa’ya¹⁸ yakın durmakla suçlanmış olsa da o, siyasî konularda haklı olanın yanında durmuş, haksızlıkları eleştirmiş ancak isyanları onaylamamıştır. Ehl-i Sünnet hilafet anlayışının öncülüğünü yapan Ebû Hanîfe, Haricilerin ve Şîa’nın imamet teorisinden uzak durarak daha sağ duyulu ve akılcı bir anlayış benimsemiştir.¹⁹ Onun bu dengeli tutumunun temelinde ise toplumun yararını gözetme ilkesi yatmaktadır. Yazar, Ebû Hanîfe’nin siyasî görüşlerindeki dengeli tutumuna günümüzde de ihtiyaç duyulduğunu belirtmiş ve İslam dünyasında yaşananlara karşı sakin ve tutarlı düşünceler üretmek için Ebû Hanîfe’nin görüşlerinin büyük değer taşıdığını dile getirmiştir. (s. 60) Bu bölümde onun gayri müslimlerle toplumsal ilişkilerin boyutlarına bakışı ve kadın haklarına dair görüşlerine yer verilmiştir. Ebû Hanîfe’nin her iki konuda da görüşlerinin seyrini tahmin etmek güç değildir.²⁰ Çünkü o, insana değer veren bir bakış açısıyla ırk, mezhep, cinsiyet vb. ayrımları gözetmeksizin her insanın hakkına önem vermiştir.

Yazar, İslam düşüncesinin sivil ve entelektüel yönünün inşasında model olarak Ebû Hanîfe’nin yeniden hatırlanıp, anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. İslam’ın özgün yorumlarından biri olarak Ehl-i Re’y geleneğinin ve bu bağlamda Ebû Hanîfe’nin metodunun anlaşılması önem arz etmektedir. Bu nedenle eserin üçüncü bölümünde Ebû Hanîfe’nin hadislere yaklaşımı, fıkıh ilmine nüfuzu ve dinî akılcılık konusundaki yaklaşımına da değinilmiştir.

¹⁴ Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, *el-Alim ve'l-Müteallim (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde)* çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları 2013), 10-12.

¹⁵ Eş'arî, Mürcie'yi on iki fırkaya ayırmış ve Ebû Hanîfe ile taraftarlarını bu fırkaların dokuzuncusu olarak ele almıştır. Detaylı bilgi için bk. Ebû'l Hasen el- Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Mektebetü'l-Nahdati'l-Mısriyye, 1950), 202-203.

¹⁶ Mürcie'nin iman-amel ayrımı konusundaki görüşleri için bk. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 153-162.

¹⁷ Abbasilerin kuruluş sürecinde toplumsal ve siyasal gelişmeler için bk. Nahide Bozkurt, *Abbâsîler* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020).

¹⁸ Şîa'nın imamet anlayışı için bk. Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 29-34.

¹⁹ Ebû Hanîfe'nin hulefâ-yi râşidîn hakkındaki düşünceleri için bk. Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, el-Fıkhu'l- Ekber (*İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde*) çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları 2013), 55.

²⁰ Ebu Hanîfe'nin insanların hakları konusunda geliştirdiği teori için bk. Recep, Şentürk, *İnsan Hakları ve İslam* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 42-43.

Ebû Hanîfe, eserlerinde hadisi az kullandığı için Ehl-i Hadîs tarafından hadis inkârcısı olarak suçlanmıştır.²¹ Ancak yazar, onun hadislere az yer vermesini hadisleri inkâr etmesinin aksine hadislere verdiği büyük önemle ilişkilendirmiştir (s. 63).²² Onun hadisleri az kullanmış olması rivayet faaliyetlerinin zirvede olduğu bir dönemde, hadis uydurma faaliyetlerinin yoğunluğu sebebiyle temkinli davranmasından kaynaklanmaktadır. Zira rivayetlerin sıhhatinin araştırılmadan peygambere ait kesin sözler olarak kabul edilmesi birçok sorunu beraberinde getirebilmektedir. Ebû Hanîfe, bu sebeple rivayetlere karşı ihtiyatlı davranmıştır. Yazara göre onun bu tutumu günümüzde sorgulayan Müslümanlara ilham kaynağı olmaktadır (s. 64).

Ebû Hanîfe'nin fıkıh alanında otorite olması ise Müslüman toplumlarda "hukuk nasıl yapılır?" meselesini bir doktrine bağlayan kişi olması hasebiyledir.²³ Onun fetvalarının temel niteliği ise insana ve dine bakış açısından hareketle sosyal hayatı kolaylaştırmaya, inanç ve pratik hayatın uyum içinde devam ettirilmesine yönelik olmuştur. Ebû Hanîfe, fıkıh konularını tasnif etmiş ve fıkıhın fûrû alanı onun çabaları sayesinde gelişmiştir (s. 73). Ebû Hanîfe'nin fikhî konularda en sık başvurduğu metot kıyas olmakla birlikte her zaman yeniliğe ve değişime açık olmuş, toplumun ihtiyaçlarına göre önceki içtihatlarında düzenlemeler yapmaktan çekinmemiştir. Ebû Hanîfe'nin içtihat yaparken önemseydiği temel ilke ise Kur'an'a aykırı olmamaya özen göstermesidir (s. 74). Eserin sonunda bulunan *Ek: Ebu Hanife'den Seçmeler* başlıklı bölümde ise *El-Fıkhu'l Ekber* ve *el-Âlim ve'l-Müte'allim* adlı eserlerden alıntılarla yazarın önceki bölümlerde bahsettiği Ebû Hanîfe'nin çeşitli konulardaki değerlendirmelerine kısaca yer verilmiştir. Bu bölümde alıntı yapılan pasajlara verilen başlıklardan bazıları ise dikkat çekicidir. "Rivayete İtiraz Risalet İtiraz Değildir", "Siyasi Mücadele İman-Küfür Mücadelesi Değildir", "Tekfir, Tekfiri Gerektirmez", "Rey ve Tecdid Kaçınılmazdır" şeklindeki başlıklar eserde vurgulanmak istenen düşüncelerin özeti niteliğindedir.

Netice itibarıyla genel okuyucu kitlesine hitap etme amacıyla kaleme alınan eser, konunun uzmanları dışında ilgi duyan herkesin kolayca okuyup anlayabileceği bir niteliğe sahiptir. Zira genel okuyucu kitlesine hitap eden bu eseri, Ebû Hanîfe uzmanı veya bir akademisyen olarak değil İslamî konularda entelektüel birikim sahibi bir okuyucu gözüyle değerlendirmeye çalıştık. Dikkatimizi çeken birkaç husus ise şu şekildedir:

- Eserde didaktik üslup, akademik üsluba baskındır. Eser dil ve üslup açısından açık, anlaşılır ve akıcıdır.
- Akademik metinlerde aranan birincil kaynak başvurusu eserde ihmal edilmiş ancak yazar bazı bölümlerde ana kaynaklara atıflar yapmıştır.
- Yazarın kendi kavramsallaştırmaları ve modern dönemde hayatımıza girmiş olan kavramlarla nitelemeler yaptığını görmekteyiz. Örneğin; Ebû Hanîfe'nin metodu bağlamında "kazuistik" kavramına yer verilmiş (s. 22) ve yazar, Ebû Hanîfe için daha önce kullanıldığına rastlamadığımız "soft power" politikasından bahsetmiştir. (s.6)

²¹ Ebu Hanife'nin hadislere yaklaşımının muhtelif çevreler tarafından nasıl anlaşıldığı ile ilgili bk. Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, 165-166

²² Ebu Hanife'nin hadis konusundaki metodu için bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: DİB Yayınları, 2012) 5-343.

²³ Hilmi Demir, *Ehli Sünnet'in Kurucu Öznesi Ebu Hanife Adil Toplumun Temelleri* (Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2021), 13.

- Değınmemız gereken bir diğer nokta ise eser içerisinde Ebû Hanîfe'den söz edilirken "Alimimiz", "imam", "imam-ı Azam" ve "Ebû Hanîfe" kullanımlarının her birine yer verilmesidir. Bazı bölümlerde iki farklı kullanımın aynı sayfada denk geldiğini belirtmemiz gerekir.
- Eserin içindekiler kısmını incelediğimizde ise bölümler ve bazı başlıklar arasında takdim-tehir yapılması bütünlüğü sağlamak adına daha iyi olacaktır. Örneğin birinci bölüm Ebû Hanîfe'nin tarihsel kişiliğine, ikinci bölüm ise yaşadığı dönemin özelliklerine ayrılmıştır. Oysa onun yaşadığı dönemin özellikleri, ilmi kişiliğine rengini verdiğiinden dolayı ilk bölümün konusu olmalıydı. Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin ele alındığı üçüncü bölümde ise başlıklar arasında bir bütünlük ve uyum görünmemektedir.
- Eserde dikkatimizi çeken bir diğer husus ise imla hatalarının çok fazla olmasıdır. Okuyuşu kolaylaştırması adına bundan sonraki baskılarda imla konusundaki eksikliklerin ve teknik birtakım problemlerin giderilmesi ise eseri daha da kıymetli bir hale getirecektir.

Sonuç olarak kendisini Hanefî olarak tanımlayan pek çok kişinin, İslam medeniyetinin kurucu şahsiyetlerinden Ebû Hanîfe'nin hayatı ve görüşlerini muhtasar şekilde öğrenmesi için oldukça faydalı olabilecek bu eser, Müslümanların modern dönemde kimliklerini kaybetmeden var olabilmeleri, tarih sahnesinde özne konumuna yükselebilmeleri için onlara bir bakış açısı kazandırmak adına yol gösterici bir metin olma özelliği taşımaktadır. Çok yönlü bir alim olan Ebû Hanîfe'nin her bir görüşü müstakil bir çalışmayı hak etmekle beraber bu eserin amacı dikkate alındığında yazarın belirttiği gibi bu konuda daha derinlikli çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Apaydın, Yunus. "Bir Muhafazakar Reycilik Teorisyonu: Ebu Hanife". *İslami Araştırmalar*/1-2 (2002). 143-147. http://isamveri.org/pdfdrg/D00064/2002_1-2/2002_1-2_APAYDINH.Y.pdf
- Aras, M. Özgü. "Hammâd b. Ebû Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 6 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hammad-b-ebu-suleyman>
- Avcı, Casim. "Kûfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kufe>.
- Bozkurt, Nahide. *Abbâsîler*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Çelebi, İlyas. "Ebû Hanîfe'nin Kelamcılığı, İtikada Dair Risaleleri ve Bunların Otantik Olup Olmadıkları Meselesi". *İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi: Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri II* (Ekim 2005), 185-196.
- Demir, Hilmi. *Ehli Sünnetin Kurucu Öznesi Ebu Hanife Adil Toplumun Temelleri*. Ankara. Anadolu Ay Yayıncılık. 2021.
- Ebû Hanîfe. *el-Alim ve'l-Müteallim (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde)* çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları 2013.
- Ebû Hanîfe. *el-Fıkhü'l- Ekber (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde)* çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları 2013.
- el- Eş'arî. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kahire: Mektebetü'l Nahdatu'l Mısıriyye, 1329/1950.
- Gürler, Kadir. *Ehl-i Hadîs'in Düşünce Yapısı ilk Dönem Ehl-i Hadis Örneği*. İstanbul: Emin Yayınları, 2007.
- Gürler, Kadir. "Ekolleşme Sürecinde Ehl-i Hadis'in Dini Anlam(landırma) Yöntemi". *Dini Araştırmalar*, VIII/24 (2006) s. 27-58.
- Kalaycı Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik- Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu. 2019.
- Kılıçer, M. Esat. "Ehl-i Re'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 6 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehl-i-rey>
- Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Okur, Kaşif Hamdi. "Ebu Hanife ve Ana Dilde İbadet". *İslami Araştırmalar*. /1-2 (2002). 83-90.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara: Endülüs Yayınları, 2016.
- Rudolph, Ulrich. "Hanefi Kelâm Geleneği ve Mâturîdîlik". çev. Ulvi Murat Kılavuz. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, ed. Sabine Schmidtke. 379-397. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Kûfe'nin Yetiştirdiği Mütebahhir Bir Alim: İmam Azam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I/I* (2015), 33-47.

Şentürk, Recep. *Yeni Din Sosyolojileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Şentürk, Recep. *Açık Medeniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

Şentürk, Recep. *İnsan Hakları ve İslam*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Tok, Fatih. *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Kur'an Anlayışı*. İstanbul: Kuramer, 2017.

Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.